

L'adéu a la terreta

**L'exili valencià
va ser enormement
heterogeni, socialment,
políticament,
culturalment,
professionalment
i econòmicament.**

El primer que crida l'atenció a l'hora d'estudiar l'exili provocat per la darrera guerra civil espanyola és el seu vessant heterogeni en tots els aspectes: social, polític, cultural, professional, econòmic, sexual... I és que les conseqüències del triomf franquista van afectar tot tipus de persones.

Les destinacions. El País Valencià aportà el seu tribut de fugits, més que exiliats, que iniciaren el pelegrinatge tortuós que acompanya els refugiats. Es calcula que el fenomen general afectà mig milió de persones, de les quals aproximadament unes 40.000 foren aportades pel nostre petit país.

La gran majoria anà a travessar la frontera francesa, encara que un bon nombre de valencians, especialment alacantins, optaren per aprofitar la comunicació marítima natural d'Alacant a Orà. Així, trobem una presència important de valencians refugiats al nord d'Àfrica.

La destinació primària de tots aquests refugiats van estar els camps de concentració francesos, anomenats eufemísticament centres d'acollida: el Ba-

carès (Rosselló), Sant Cebrià del Rosselló, Argelers (Vallespir), Bogari, Ain-el-Horac, etc. Aquesta riuada humana no va sortir de la pell de bou per altra raó que la d'escapar a la repressió franquista i per a les autoritats franceses eren més un problema que una qüestió ètica. No debades un bon grapat d'aquests fugits acabaren als camps de treball o concentració nazis quan els alemanys derrotaren el seu enemic secular.

Amb tot, es podria fer una mena de selecció: molts dels quadres polítics de tarannà comunista anaren a l'URSS, altres es van quedar per Europa fins poder traspassar l'Atlàntic en direcció a diversos països americans. Com sempre, s'ha de fer un filtre socioeconòmic: a França van restar les persones amb menys recursos i el seu periple va estar divers. L'anomenat exili cultural es decantà, en canvi, per Mèxic com a destinació final. Final, en la pràctica, perquè en realitat la majoria pensava que es tractava d'una separació física de la terreta circumstancial i que no trigarien molt a tornar a la seua llar. El temps, la política camaleònica de Franco i sobretot les necessitats geopolítiques dels EUA durien a la terrible realitat tot el col·lectiu refugiat més que exiliat.

Un pròleg del que seria la fugida de 1939 el protagonitzaren els nens de la guerra, malgrat que només n'hi havia 22 de valencians: 11 de les comarques d'Alacant i 11 més de les de València. La seua destinació primerenca va ser França, la Gran Bretanya, Bèlgica i l'URSS. Després vindrien els infants de Morelia: 42 nens de les comarques de València i 3 alacantins que anaren a Veracruz -Mèxic- amb el vaixell que portava aquest nom.

Mentre que els sectors amb menys recursos econòmics es quedaren a Euro-

pa, el continent americà va rebre la gran majoria de professionals i d'intel·lectuals, que aprofitaren les facilitats inicials que les hi oferiren diversos governs. El Govern de Xile, però, no va permetre l'entrada d'aquests col·lectius, ni tampoc d'antics brigadistes internacionals. Tampoc no resultava gens atractiva la República Dominicana, sotmesa a una dictadura.

Periples per països diversos no foren estranys. Així, Vicente Lloréns passà per França, la República Dominicana, Puerto Rico i finalment els Estats Units, on acabà de docent en Princeton, igual com el doctor Miguel Peñya Masip. I és que l'exili cultural valencià va estar tan ric com decapitada està la cultura i la ciència al nostre país fins ben entrat el franquisme.

Noms més coneguts. Gaetà Huguet Gagarra, fundador del Partit d'Esquerra Republicana al País Valencià, anà a Andorra; Bernat Espasa, president de l'Agrupació Valencianista d'Esquerra a Barcelona, a Montpeller; Emili Gómez Nadal es va quedar a França, a les ordres del PCE. També restaren a França persones tan rellevants com ara Francisco Badía, Balbino Giner, José Gumero, Lalo Muñoz, José Cremades Fons, subsecretari del Ministeri de la Governació, el doctor Estruch, Juan Gil-Albert, José Albert Lillo, o Navarro Ramon.

El poeta Angelí Castañer es va establir al nord d'Àfrica, on, el 1945, es va constituir el Bloc Nacionalista Valencià Republicà. Allí també van viure Alonso Mallol, director general de Seguretat; Agustín Mora, president de la Diputació d'Alacant; Jerónimo Gomáriz, subsecretari de Justícia; i Luis Deltell, secretari general del PSOE.

L'escultor Enrique Moret Astrels, antic cenetista suecà i que passà al PCE, i el pintor Eleuterio Bauset Ribes, anaren a Cuba. Antonio Ballester i Alfredo Just, als Estats Units. El pintor i periodista Antonio Bernard González, Toni, a la República Dominicana. A l'Argentina anaren el també pintor i periodista Ricardo Bastid Peris, el pintor anarquista Juan Borrás Casanova i el pintor i cineasta Gregorio Muñoz Montoro.

A Colòmbia arribaren el pintor i fotomuntador àcrata Manuel Monleón Burgos, que hi va treballar com a cartellista, com l'artista polifacètic José Soler Vidal. Colòmbia també va ser el lloc d'acollida de Max Aub Molirawitz, novel·lista, dramaturg i assagista. El guionista de *Sierra de Teruel*, d'André Malraux, militant del PSOE des de 1929, passà tres anys en camps de concentració a França i el nord d'Àfrica. Josep Renau, cartellista, pintor mural i fotomuntador, va viure a Colòmbia fins que passà a Mèxic i d'allí a la República Democràtica Alemanya.

Encara que Mèxic no va ser el punt de destinació favorit per als valencians —el superà França— el fet és que allí anà un munt d'intel·lectuals, sobretot gràcies a la política de Lázaro Cárdenas. El país centramerica concentrà els refugiats amb major qualificació intel·lectual, artista i científica. Allí s'ajuntaren més de 300 catedràtics d'universitat, 500 metges i advocats, uns cent científics i farmacèutics, químics, físics, biòlegs, matemàtics, etc. A més, un 70% d'aquests arribà en grups familiars.

Personatges com ara José Gaos, rector de la Universitat Central durant la Guerra Civil; Carlos Esplá Rico, subsecretari del Ministeri d'Estat i governador civil de Barcelona; Juan Botella Asensi, ministre de Justícia i diputat republicà; José Puche, metge i fisiòleg experimental, rector de la Universitat de València; Rafael Altamira, catedràtic a Oviedo i Madrid, director general d'Ensenyament Primari, jutge del Tribunal Permanent de Justícia Internacional de l'Haia, historiador, escriptor, pedagog, etc.; José M. Ots Capdequí, catedràtic a Oviedo, Sevilla i València; José Medina Echevarría, castellanenc, jurista, catedràtic a Múrcia i lletrat de les Corts; José Escudero, governador civil de Salamanca, Zamora i Granada; Manuel Pomares Monleón, governador civil de Terol, Osca i Albacete; els dirigents sindicals Serafín Aliaga i Antonio Escribano, el professor Ginés Ganga Treviño, Augusto Pérez —Augusto Benedico—, advocat i després actor; els cartellistes Manuela Ballester Vilaseca i José Espert Arcos, els escenògrafs José Agud, Marco Chilet i Vicente Petit,

el periodista Ernesto Guasp, els arquitectes Ovideu Botella Pintor, Jesús Martí Martín, Enrique Segura, i tants altres, parlen per ells mateixos de la importància adquirida per l'exili intel·lectual valencià a Mèxic.

L'element integrador de l'exili científic va ser des de 1940 la revista *Ciencia. Revista hispanoamericana de ciencias puras y aplicadas*, i després l'Ateneo Ramón y Cajal, principal nucli d'activitats dels metges refugiats. La constància de l'exili valencià permet el 1942 la fundació de la Casa Regional Valenciana (CRV), que edità les revistes *Mediterrani* i *Senyera*. El director de la primera va ser Martín Civera, i el de *Senyera* Josep Castelló-Tàrraga, exalcalde de Castelló de la Plana, amb consell de redacció format per Francisco Alcalá, Antonio Deltoro, Fernando Valera, Juan Bautista Climent, Juan Estellés i José M. Vázquez. En aquestes revistes hi trobam signatures de la talla de Pascual Aragonés, Max Aub, Rafaela Carrión, Carlos Esplá, Guillermina Medrano, Julián Gómez Gorkin, José Puche, Álvaro Prats, Josep Renau o Rafael Supervía. A més, la CRV desenvolupà una programació de teatre i la part més folklorica muntà falles a Texcoco, organitzà corregudes de bous, paelles, campionats de truc i dòmino; i a l'Horchatería Valenciana es feien concerts i recitals de poesia.

Malgrat que a les revistes *Mediterrani* i *Senyera* els valencians es definien com una entitat nacional, mai no acceptaren les invitacions dels catalans per tal d'articular els Països Catalans i anaren integrant-se progressivament a la societat mexicana. Ni tan sols empraren la llengua pròpia. Quasi sempre s'expressaven en castellà i reservaven el valencià per a l'exaltació de les glòries de la terreta, atès que la normalització de la llengua mai va ser una preocupació fonamental, ni tan sols en la parla, ja que entre ells es comunicaven en castellà. No en va, en les revistes valencianes es trobava més sentiment cultural que polític, més regionalisme que nacionalisme, sense plantejar-se la ruptura de la unitat espanyola. Per això, la seua brúixola era Vicente Blasco Ibáñez, i aquest tarannà portà a muntar

MEXICO NO OLVIDA

VUESTROS FAMILIARES EN ESPAÑA

La señora Camba, que abita en el "Sinaia" la representación del Gobierno mexicano, ha recibido una carta conmovedora que firma Augusto Vidal, con texto con la siguiente:

"Comprendo la natural angustia que llamo su carta. Pero V. habrá de saber que en este duro tiempo que suponemos que pasarán sus hijos de su Patria, de donde en este momento, como a de tanto horror contra los antiguos del pueblo español, han tenido que firmarse nuestros hermanos. Como V. confiere de aquellos que hoy están en el "Sinaia" han querido, como de su familia, pero esto no será muy suceder."

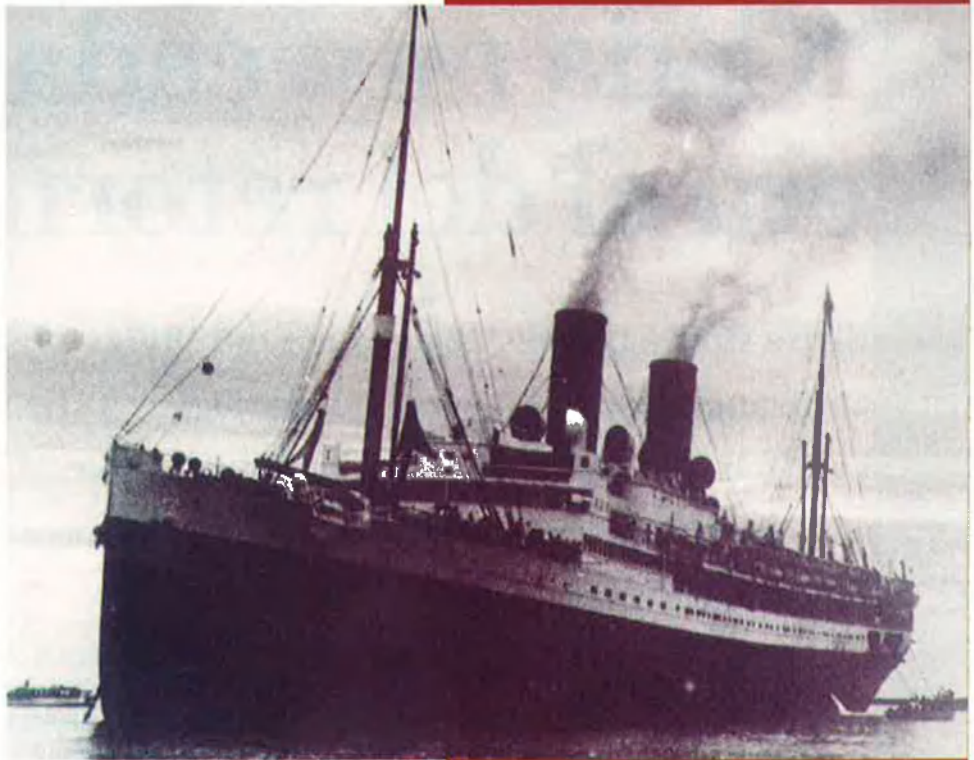
Mi hijo que los digo en su mano, desafortunadamente de su vida, los ofrece también la posibilidad de unirse a sus familiares en México. El hecho de que nuestro Gobierno no haya reconocido a Franco nos da honor y satisfacción en esta ocasión.

Para un vas que le envío de sus familiares sea resuelto desde México con la cooperación de otras personas, a través de una organización en el exilio, al efecto, sus familiares podrán embarcar a México a través de un barco, con el apoyo decidido de nuestro Gobierno.

Para la información de sus señores, ni consejo personal en el 44 V. lo de la representación del S.M.M.E. en el 44 V. Cordialmente lo saludo.

ALAS 12 ESTAMOS en el 10 de mayo de 1937. El viento no es fuerte y la temperatura de 23°C. En la tarde entraron en el mar los barcos de la expedición. Se observó un gran número de pláticas escritas de color verde. El viento cesó a una velocidad de 10 nudos y se empezó a oscurecer a las 18 horas.

RECIBIDO DE MADRID - Madrid, según noticias de la noche del 10 de mayo a este punto los señores de la expedición que tomaron parte en la guerra (1936 a 1937).

exposicions de Sorolla, homenatges al mateix Blasco, a Teodor Llorente o a Bernat i Baldoví.

Amb tot, escriptors com ara Julià Gorkin, Marí Civera, Brauli Solsona, Emili Lorenzo Senís, Julià Amo Morales, Jordi Sapina, Joan Montanana o Marcial Jover van col·laborar, a títol personal, en diferents publicacions catalanes. També el dibuixant Ernest Guasp, el doctor Miquel Penya Masip i el dramaturg Felip Melià van fer aportacions en revistes com ara *Quaderns de l'Exili*, *Nostra Revista*, *Reialme*, etc. que obrien les seues pàgines a tots els qui s'expressaven en llengua catalana.

Aquest fenomen també es produí a Buenos Aires (Robert Estellés), a Cuba (Manuel Uribarry Baturell), o a Brasil, on s'editava el *Butlletí Informatiu de l'Ordre Internacional Valencianista*, de Sao Paulo.

Docència valenciana. Un altre espai on brillaren els valencians va ser l'educatiu. Col·legis com ara l'Hispanoamericano, Luis Vives o el Patronato Cervantes, construïts per acollir els fills dels refugiats a Mèxic i que s'escamparen per Veracruz, Córdoba, Torreón, Tompico, Jalupa o el mateix Mè-

xic DC, presentaren un excel·lent planter de professors valencians, com ara José Albert Rico, Juan Bonet Borrell, Antonio Deltoro, Ana Martínez Iborra, José Barón Fernández, metge i professor d'higiene, José Sánchez Sansano, Dantón Canut Martorell, José Martínez Aguilar, Guillermina Medrano —primera dona regidora de l'Ajuntament de València i que va anar anteriorment a Santo Domingo i als Estats Units—; la socialista Genoveva Pons Rotger, etc. És a dir, personal docent compromès amb el frustrat projecte educatiu de la Segona República.

Amb els anys, l'exili valencià va anar diluint-se i aclimatant-se al país d'acollida. Els problemes econòmics que hagueren d'afrontar, especialment durant els anys 60, no impediren que continuaren funcionant revistes, escoles, etc.

El 1967 Raimon anà a Mèxic per primera vegada, però, això sí, amb la col·laboració de l'Orfeó de Catalunya. Era la constatació definitiva de la distància que separava els valencians exiliats d'un projecte d'unitat cultural i menys encara de participar-hi.

Ricard Camil Torres Fabra

A l'esquerra, el diari de bord del Sinaia, el vaixell de la primera expedició de republicans espanyols a Mèxic. A la dreta, el propi Sinaia.